

Bordás Andrea

A határ menti oktatás elemzése az északi határ keleti részének kistérségeiben

Jelen cikk az azonos című tanulmány anyagát foglalja össze, amely a TÁMOP-3.1.1-08/1-2008-0002 számú támogatási szerződés 7.3.4. elemi projektje (A határmenti oktatás elemzése) keretében készült.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Kutatási célok

Az előzetes kutatások vizsgálata alapján jelen kutatás arra keresi a választ, hogy melyek az életképes iskolai együttműködési kapcsolatok, milyen tényezők, szereplők segítik a kapcsolatok kialakulását, hatékony működését, melyek a buktatók, akadályok az együttműködések során, és milyen várható eredmény reményében tevékenykednek ezekben az együttműködésekben a pedagógusok.

A kutatás mintája, módszerei

A kutatás során a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északi határ menti kistérségeiben működő intézményeket vizsgáltuk. A felsőoktatás jellemzése végett csak ezen az intézményi szinten bevontuk a mintába a Nyíregyházi és a Miskolci kistérségeket is, mivel itt találtunk felsőoktatási intézményeket.

Első körben rövid telefonos interjúkat készítettünk a Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve Heves megye Szlovákiával határos kistérségeiben, a kistérségek központjaiban működő középiskolák vezetőivel. Ez a telefonos kikérdezés kettős célt szolgált. Az egyik, hogy átfogó képet kapjunk a térség középfokú intézményeinek határon átnyúló kapcsolatairól, másrészt pedig, hogy ennek a kikérdezésnek a segítségével találjunk olyan intézményeket, amelyek a további feltáráásra érdemesek. Az iskolákat az OKM internetes adatbázisa segítségével kerestük. Az általában rövid, tájékoztató telefonbeszélgetésekben az iskola vezetőjét vagy helyettesét kérdeztük meg arról, vannak-e az intézménynek határon átnyúló kapcsolatai, s ha igen, akkor ezek milyen természetűek, milyen tartalmú az együttműködés, milyen gyakori a kapcsolattartás. Ha mód volt rá, a kapcsolatok kialakulásának körülményeit is megkérdeztük, de elsősorban a kapcsolatok „volumenét” és „intenzitását” szerettük volna

kitapintani. A telefonbeszélgetéseket nem rögzítettük, de minden hívás után lejegyeztük a legfontosabb információkat, benyomásokat. Ennek nyomán, ha nem is teljes mértékben reprezentatív, de a tendenciákat elég markánsan mutató adathalmazt kaptunk.

Mindezzel párhuzamosan elemeztük és értékeltük az Oktatási-statisztikai évkönyv 2009-es adatait is főleg a határon túli tanulók számát, nemzetiségét, a nemzetiségi oktatásban részt vevő diákok számát illetően. Mivel azonban itt nem rendelkezünk kistérségi, csak megyei adatokkal, ezek csak részlegesen fedik a kistérségek valóságát.

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északi határ menti kistérségeinek jellemzése

Tanulmányunkban az északi határsáv három keleti területi egységét elemezzük, Kassa és Miskolc vonzáskörzetét, a szlovák–ukrán–magyar, valamint az ukrán–román–magyar hármashatár vidékét. Mindhárom határszakasz magyarországi oldala jellemzően aprófalvas, városhiányos terület, annak minden hátrányával. Habár néhol találunk a magyar oldalon is egy-két kisebb várost (Sátoraljaújhely, Sárospatak), amelynek érzékelhető határon átnyúló vonzáskörzete alakult ki az utóbbi időben, a szomszédos oldal városainak Magyarország felé irányuló vonzása viszont csekély, így a magyarországi oldalon számos kistérség marad továbbra is valódi központ nélkül, pl. az Edelényi, Encsi, Abaúj-Hegyközi, Vásárosnaményi, Fehérgyarmati kistérségek.

Az általunk vizsgált területtel foglalkozó kutatók, bármilyen tudományágból jöttek is, alapvetően két szempont alapján csoportosítják a térségeket: (a) a *centrum–periféria* dichotómiaja és (b) a *nyugat–keleti lejtő* alapján. Az, hogy ebben a két dimenzió által kreált térben hol helyezkednek el a térségek, alapvetően meghatározza nemcsak gazdasági, de társadalmi, kulturális fejlődési lehetőségeiket és eredményeiket is. A két különböző perspektíva alkalmazása a vizsgált terület szempontjából azért különösen érdekes, mert míg a nyugat–keleti lejtő mondhatni a történelem folyamán állandósult, addig a centrum–periféria jelensége (a gyepűtől a Habsburg-birodalom mindenkit befogadó agglomerátumáig) folyamatosan változott ebben a határoktól szabdaltságtól. A 20. században egymástól gazdasági, nemzetiségi, kultúr-, valamint szociálpolitikai gondolkodás tekintetében gyökeresen különböző nézetek váltották egymást gyors egymásutánban a „birtokosváltás” következtében. S habár geopolitikai szempontból a történelem során számtalanszor volt már periférikus helyzetben a mai magyarországi észak-keleti határsáv, mégis a legnagyobb sokkot a térség lakossága számára (melyet mind a mai napig nem sikerült igazából kihevernie) a szinte centrális helyzet adta biztonságából az első és a második világháborút követő békeszerződések nyomán kialakuló periférikus helyzetbe kerülés jelentette. Az egykor szerves gazdasági, politikai egységként funkcionáló terület perifériává válásához azonban a trianoni határmegvonás mellett nagymértékben hozzájárult a későbbi szocialista területfejlesztési- és nemzetiségpolitika, valamint a 90-es évek piacorientáció-váltása is (Baranyi 2004).

(a) A *periféria* a társadalomföldrajzi, szociológiai, gazdaságpolitikai szakirodalomban a tudományos érdeklődés kezdetétől a fejletlenség, az elmaradottság szinonimájává vált, arról már nem is beszélve, hogy az észak-keleti határ menti kistérségeket általában a „periféria perifériája” (Tóth–Csatári 1983, idézi Imre 1996, 6) vagy ehhez hasonló kifejezéssel illetik. „A halmozottan jelentkező, és egymást tovább erősítő kedvezőtlen adottságok (rossz megközelíthetőség, elmaradott infrastruktúra és gazdasági szerkezet, általánosan jellemző tőkehiány stb.) eredményeként a kelet-magyarországi határ menti területek gyakorlatilag egybefüggő »kettős perifériát« alkotnak, mivel itt még az országos átlagnál jóval kedvezőtlenebb regionális és megyei mutatókhoz képest is komoly elmaradások jellemzőek” (Baranyi 2004, 4).

A tanulmányban elemzett kistérségeket évtizedek óta szinte kizárólagosan negatív jelzőkkel látják el a társadalmi, gazdasági fejlettséget kutató szakértők. Rechnitzer János (1993) innovációhiányos térségként azonosítja az észak-keleti határsávot, ahol a gyenge, funkcióhiányos kistérségi központok képtelenek az erőforrások tömörítésére, hiányzik az önálló ipar, a jellegzetes gazdasági karakter, ezért a nagy gazdasági-ipari centrumok hatásainak abszolút mértékben kiszolgáltatottak Nemes Nagy József (1998, idézi Forray–Híves 2004, 9) helyzeti (földrajzi), fejlettségi (gazdasági) és hatalmi (társadalmi) centrum–periféria dichotómia alapján válságtérségként tekint az északi határ keleti kistérségeire. Ugyanígy kockázati térségként azonosítja a vizsgált területet Forray Katalin és Kozma Tamás (1999) is. Az általuk D-típusnak nevezett határ menti térségnek épp a periférikus helyzetből adódóan nagyobb a leszakadásra az esélye, mint az aprófalvas, mezővárosi vagy nagy falvas térségekben. A negatívumok mellett azonban (alacsony iskolázottság és magas munkanélküliség) kiemelik ezen a területek pozitívumait, potenciálját is: a hagyományörző jelleg és a híd szerep együtt segítheti a szomszédos határterületekkel való kapcsolatok kiépítését és az egykor infrastrukturálisan, gazdaságilag összetartozó területek fejlődését.

(b) Ugyanakkor Magyarország északi határsávja jellegzetes képviselője annak a *nyugat-kelet irányú lejtőnek*, amelyet a Kárpát-medencében általában megfigyelhetünk. A fejlett városok, fővárosok (Bécs, Pozsony, Budapest) elhelyezkedésének erősen nyugati túlsúlya és a keleti területek sokszor városhiányos térségei, melyek Magyarországon éppúgy felfedezhetők, mint a határ túloldalán, nemcsak a térség gazdasági, de a kulturális fejlődésére is hatással vannak. Míg a nyugati országrészekben olyan gyorsan fejlődő városokat találunk, mint Győr, Sopron vagy Komárom, illetve Komarno, addig a keleti végeken egyedül Kassa emelkedik ki fejlődési potenciálját és ezen potenciálok kihasználását illetően egyfajta szigetként a stagnáló vagy egyre erősebben leszakadó térségek tengeréből.

Az északi határsáv keleti része – a szlovákiai mellett az ukrainai részt is ide számítva – egyértelműen a szélárnyékban lévő határtérségek egyike, ahol Magyarország és a szomszédos államok érintkező kistérségei között nincs jelentős fejlettségbeli eltérés, s talán éppen ez, a húzóerő hiánya okozza a térségek stagnálását mindkét oldalon. A térségek elmaradottsága szab gátat az integrált határrégióvá fejlődésnek (Hardi 2009).

Kutatások sora (Baranyi 2004, Radácsi 2005,) jut arra a következtetésre, hogy az általunk vizsgált határsáv gazdaságilag többszörösen hátrányos. A magyarországi munkanélküliségi arány több mint kétszerese jellemző ezekre a kistérségekre, s ha ezt a nyugati

határsávval vetjük össze, akkor szinte ötszörös különbséget találunk kelet „javára” (Baranyi 2004). Az állami támogatású mezőgazdasági rendszer és az ipar összeomlása következtében nagyszámú munkaképes lakosság költözött vissza falura, ahol legalább megtermelhette a megélhetéséhez szükséges élelmiszerek nagy részét, viszont munkalehetőségei igen korlátozottak voltak. A lakosság számára nélkülözhetetlen továbbképzések, átképzések kitüntetett szerepet biztosítottak a középiskoláknak, a harmadfokú képzéseknek, a felsőoktatásnak az iskolarendszerű és az iskolarendszerű képzésen kívüli képzések területén egyaránt (Radácsi 2005). Sokszoros ok-okozati hálóval van dolgunk, ha megpróbáljuk feltárni a térség elmaradottságának és a nehézkes határ menti együttműködéseknek a kapcsolódásait. Az okból számtalanszor lesz okozat, és az okozatból ok. A rossz foglalkoztatási helyzet pl. a térség elmaradottságának következménye, ugyanakkor az elmaradottság strukturális eleme is (Baranyi–Balcsók 2004). Ugyanez tapasztalható a társadalmi és a kulturális tőke, valamint az innováció terjedésében is: az együttműködés, az új ingerek hiánya beszűkültté tesz, aki pedig a saját maga által bezárt kalitkában él, nem fog tudni kapcsolatokat építeni, nem fog új, inspirációt adó élményekhez, információkhoz jutni.

Az iskolázottság és a társadalmi-gazdasági fejlődés egymást meghatározó jellegét tekintve kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy a vizsgált határ menti sáv többszörös gazdasági hátránya a határ mindkét oldalán befolyásolja a hétköznapi iskolai életet. Mivel a szomszédos térségek is hasonló problémákkal küzdenek (munkahelyek hiánya és magas munkanélküliség), az intenzív munkaerő-piaci kapcsolatok kialakulása szinte lehetetlen. S amíg mindkét oldalon saját problémáik megoldásával vannak elfoglalva az iskolák és a társadalom, addig nagyon ritka, hogy kitekintsenek, és egy határon átívelő együttműködésben találják meg a megoldást saját problémájukra. Az amúgy is városhiányos térség gyengeségei csak még hangsúlyosabbak lettek az évek folyamán, főleg ha a nyugati határrész intenzív határon átnyúló együttműködési kapcsolataival hasonlítjuk össze őket.

A határok átjárhatóbbá válásával az utóbbi húsz évben természetesen sok szempontból változott a helyzet: az EU által támogatott pályázatok lehetőséget teremtenek a határon átnyúló együttműködésekre, segítik ezeket a transznacionális kooperációkat, a népesség azonban közel sem lépi át olyan könnyedén a határokat, mint azt a politikai döntéshozók és pályázatkiírók gondolják. Baranyi Béla kutatásai (2004) szerint pl. a kelet-szlovák határszakaszon szinte egyáltalán „nem jellemző a kölcsönös munkavállalás, a szomszédos országok állampolgárai elenyésző számban vállalnak munkát a túloldali közvetlen határsávban” (Baranyi 2004, 8), itt a határforgalomban sem okoztak változást a történelmi-politikai-gazdasági események, a határforgalom viszonylag gyenge maradt. Az ukrán oldalon ezzel szemben többszörösére emelkedett a határforgalom, és viszonylag nagyobb a magyarországi kisvárosok vonzásának a hatása is, de itt sem a munkavállalás a legfontosabb cél, hanem mindkét irányból a határon átnyúló megélhetési kereskedelem. Az északi határ nyugati oldalán, ahol jelentősen megélnékült a gazdasági kooperáció, minden téren nyitottabbnak tűnnek a szomszédos állammal szemben az emberek. Ennek természetesen több oka is van. Demográfiaiilag azzal magyarázható a helyzet, hogy Szlovákia dél-nyugati részén tömbösül

a felvidéki magyarság, míg a keleti részek fokozatosan elszórványosodtak. Gazdaságilag pedig a Bécs–Pozsony–Budapest vonal dominanciája áll szemben a városhiányos területtel, amiből egyedül Kassa emelkedik ki szigetként.

Az előzetes kutatások feltérképezése során érdekessé vált számunkra, hogyan fejlődtek az egyes kisebb régiók, pl. a Miskolc-Kassai. A régió elemzése során más kutatók (Kozma T. és munkatársai) arra a következtetésre jutnak, hogy a térség településeinek a történelem során kialakult szerepei mind a mai napig meghatározzák „a térség lakosságának iskolázottságát, képzettségét, sőt társadalmi-demográfiai összetételét is, mégpedig a határ mindkét oldalán” (Kozma 2002, 103). Az egykori ipari innovációs és modernizációs régió a határ mindkét oldalán hasonló módon fejlődött, és a nehézipar hanyatlása mindkét országban hasonló nehézségeket okoz. Az ezredfordulón a szerzők úgy látták, hogy a lakosság nemzetiségi összetételének (főként magyar, szlovák, cigány etnikumokról beszélhetünk itt) nincs hatása a térség fejlődése/hanyatlása szempontjából. A demográfiai változásokban viszont egyértelműen szerepe van a nemzetiségi hovatartozásnak, a cigány lakosság dinamikus növekedésével szemben mindkét oldalon megjelenik a magyar/szlovák lakosság elöregedésének jelensége. A kétfajta iskolarendszer, oktatáspolitiká következtében az iskolázottság szempontjából néhány különbség figyelhető meg. A szlovákiai lakosság általánosan véve magasabb fokú iskolázottságát a homogenitás jellemzi, míg a magyarországi lakosság általánosan alacsonyabb iskolázottságát a nagyobb szórás. Az iskolázottság fokát alapvetően a településszerkezet és a foglalkoztatás határozza meg, kisebb mértékben, de ehhez köthetően a nemzetiségi hovatartozás. A szerzők kutatásai alapján a magyarországi oldalt sújtja jobban a depresszió, ugyanis itt volt több nehézipari központ. A térség fejlesztése érdekében a szerzők ipari, gazdasági, munkaerő-piaci, foglalkoztatási együttműködést javasolnak, illetve a térségen belüli demográfiai mozgások ösztönzését. Az is egyértelműen kirajzolódni látszik, hogy főként a nemzetközi tőke lesz képes a térséget erősíteni, építeni. A régió harmadfokú oktatására vonatkozóan azt találták, hogy az együttműködések igazi motorjai a nem hagyományos felsőfokú intézmények, az ún. nem teljes egyetemek (pl. műszaki, agrár), valamint, hogy azok a kétoldalú együttműködések igazán életképesek, amelyek központjai egyazon kisebb régióban vannak (Kozma 2002).

Ma a határok egyre átjárhatóbbá válása révén a határ menti városok elméleti és gyakorlati vonzáskörzetei reális lehetőséget teremtenek a kistérségek integrálására, a kérdés már csak az, hogy a lakosság mennyire fogékony ezekre a változásokra. Magától értetődően a határ menti vonzáskörzetek kialakulását nagymértékben színezi a határsávon élők nemzetiségi hovatartozása. A szlovákiai és ukrán határsávban élő magyarság arányában sokkal nagyobb (helyenként eléri a népesség 80%-át is), mint a magyarországi határsávban élő szlovák vagy ukrán lakosság (ahol inkább egy-egy kisebb településen élnek szétszórva szlovákok, ukránok, ruszinok is). Mindkét határsávban elég magas viszont a roma lakosság aránya. Nemzetiségi szempontokat véve figyelembe könnyebben válhat központtá főleg a határon túli magyarok kulturális, oktatási igényeinek kielégítésében egy-egy magyar város, mint fordítva.

Viszont nemzetiségtől függetlenül „a lakosság egy része számára ma már természetes, hogy a határ másik oldalán vásárol, vagy vesz igénybe egy szolgáltatást. A közös múltnak köszönhetően a rokoni, baráti kapcsolatok is léteznek” (Hardi 2009, 12). A folyamat gerjesztésében a politika mellett az alulról jövő kezdeményezések segíthetnek legjobban, pl. az iskolák közötti kapcsolatok, amikor a fiatalabb és idősebb generációnak is lehetősége van megismerni a másik embert a maga valójában. Ezek az ismeretségek képesek lerombolni vagy épp megerősíteni előítéleteinket.

A vizsgált két megyéről, így a határ menti térségekről is elmondható, hogy alapvetően népesség-kibocsátó vidéknek számítanak, ahol a lakosság átlagéletkora alacsonyabb az országos átlagnál, így a közoktatásban részt vevők aránya viszonylag magas.

Határon átnyúló kapcsolatok, programok a vizsgált térségben

A határon átnyúló kapcsolatoknak Európa nyugati felében már nagy hagyományuk van. A Közös Piac (1957) létrejötte óta számos Eurorégió, interregionális szerveződés jött létre, s mivel hosszú évek során ezek bizonyultak a legsikeresebbnek, támogatásuk és létrehozásuk az Európai Unió keleti felén is elsődleges feladat. A főként kulturális, etnikai összetartozás alapján szerveződő határ menti kapcsolatok, amelyekből az Eurorégiók kinőttek, gazdasági előnyöket is ígérnek a kistérségeknek. A határ menti együttműködések motivációja minden esetben az erőforrások közös hasznosítása, az EU regionális támogatásainak megszerzése, új gazdasági regionális tér létrehozása, amely hozzájárul mindkét fél fejlődéséhez, ugyanakkor az esetleges etnikai feszültségek csökkentéséhez is. Az euroregionális szemlélet, a regionális identitás erősítése a korábban összetartozó, közös infrastrukturális elgondolás alapján fejlesztett területek lehetősége arra, hogy újból integrált egészként működjenek.

Az euroregionális szemléletben a régiók Európája teremti meg a társadalmi kohéziót, a versenyképességet, „az együttműködések pedig ideális feltételeket teremtenek a közpolitikák integrálására és a kölcsönös tanulás csatornáinak működtetésére” (Kaiser 2006, 9). Az elemzett észak-keleti határ menti kistérségek sávja egyszerre több Eurorégióhoz is tartozik. Egyrészt az öt országot összefogó Kárpátok Eurorégió délnyugati területe, másrészt a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei rész a Kassa-Miskolc Eurorégió, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei rész pedig az Interrégió központi területe.

A Kárpátok Eurorégió már a 90-es évek elejétől igyekszik összefogni a posztkommunista országok határon átívelő kapcsolatait, programjait, tevékenységeit. A kulturális, gazdasági, információs, műszaki-tudományos, kereskedelmi, katasztrófaelhárítási, politikai és nem utolsósorban oktatási tevékenységek regionális megszervezésére és a tudástranszferre koncentrálnak a Kárpátok Eurorégió azonban túl nagyok bizonyult ahhoz, hogy tényleges együttműködés jöhessen létre a régiók között. Az együttműködés ugyanis a formalitás keretein nem volt képes túllépni, nem volt képes a közös fejlődés motorjaként funkcionálni.

A kisebb területet összefogó Eurorégiók nagyobb sikerrel kecsegtettek. Ilyenek pl. a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet (1996) és az Interrégió trilaterális együttműködés (2000), mely a magyar–román–ukrán hármashatár mentén alakult ki. Az Interrégió tevékenységének

középpontjában a Kárpátok Eurorégió tevékenységi preferenciáihoz hasonlóan a határtér-
ségben az átfogó infrastrukturális, a természet-, a környezet- és vízvédelem, a gazdaság és
az idegenforgalom, az oktatás és képzés fejlesztése, valamint az interetnikus kapcsolatok, a
közös kulturális örökségek ápolása áll. Az együttműködő partnerek saját hozzájárulásaikból
és más pénzügyi források segítségével valósítják meg a tervezett közös, de döntően kétol-
dalú fejlesztéseket. A kisebb Eurorégiók (mint pl. a Kassa–Miskolc Eurorégió) magyarországi
önkormányzatok kezdeményezésére keletkeztek, s a kezdeményezésre legnyitottabban a
határ menti magyar lakta települések reagáltak. A nyelvi akadályok hiánya nagymértékben
elősegíti a szervezetek munkáját. Az észak-keleti határ menti kistérségek és a szomszéd
kistérségek társadalmi-gazdasági fejlődése is nagymértékben függ a meglévő erőforrások
dinamizálásának mértékétől és sikerétől, valamint a határon átnyúló együttműködések
iránti érdekeltség fenntartásától, fokozásától (Süli-Zakar 2008).

A CBC programokat már az ezredforduló táján is a régiók fejlesztésének legnagyobb
lehetőségének tartották a szakértők. Ugyanakkor a régió sikeres együttműködései leg-
többször nem egyenrangú felek között, és nem európai programok hatására jöttek létre,
hanem történelmi tradíciók következtében, a centrum–periféria problémája kapcsán alulról
szerveződő helyi közösségek kezdeményezéséből (Kozma 2002). „Számos tapasztalat azt mutatja,
hogy a partnerség a szociális partnerek (szakszervezetek, munkaadók szervezetei), szociális,
foglalkoztatási érdekcsoportok, gazdasági érdekcsoportok (kamarák), oktatási intézmények
és az állami szervezetek között jelentősen hozzájárul a helyi fejlődés és a foglalkoztatás
növeléséhez, a szociális és gazdasági kohézióhoz és az állampolgárok helyi közösségekbe
történő integrálásához” (Soós 2006, 169). Ezt a lehetőséget kínálják a HU–SLO, a PHARE
CBC – CREDO programok az északalföldi határ menti kistérségek, az Eurorégiók számára is.

HATÁRON ÁTNYÚLÓ KAPCSOLATOK AZ OKTATÁSBAN

A középiskolák kapcsolattípusai az északi határ menti térségben

Kapcsolat nélküli vagy sikertelenül próbálkozó iskolák

Húsz iskola vezetőjével sikerült beszélni. A húsz megkérdezett intézmény csaknem felének
– szám szerint kilenc iskolának – nincsenek a határon túlra mutató kapcsolatai. A kilencből
hat iskolának az elmondások szerint soha nem is voltak ilyen kezdeményezései, effélével
nem is próbálkoztak. A másik három – jelenleg „kapcsolatok nélküli” – iskola korábban részt
vett ugyan valamilyen együttműködésben, de ez mára megszűnt. Mindhárom intézményről
annyi derült ki, hogy egy-egy intézményi partnerkapcsolat kialakításával próbálkoztak, s
minden esetben egyetlen évben, egyetlen rendezvényt sikerül közösen lebonyolítani, de
valamilyen okból ez az együttműködés nem bontakozott ki.

Tulajdonképpen – kutatásunk szempontjából – nem sokban különbözik ettől a csoporttól az az intézmény sem, amelyről az derült ki, hogy kapcsolatuk éppenséggel van, vagy lenne, de az együttműködésről lényegében semmit sem tudtak mondani. Ebben az intézményben annyit mondtak, hogy van egy testvériskolájuk (az sem Szlovákiában, hanem Erdélyben), ennél többet azonban semmilyen kérdés segítségével nem tudtunk meg.

A húsz megkérdezett iskolából tíz tehát vagy sohasem, vagy éppen sikertelenül próbálkozott határon túli kapcsolatok kialakításával. Jellemző volt mindegyik „sikertelen próbálkozást” mutató esetben, hogy a megkérdezett iskolavezetők nem tudták konkrétan megnevezni azt az okot, ami miatt a kapcsolatok megszakadtak. Olyan megjegyzés is elhangzott, hogy ettől függetlenül a jövőben szeretnének ilyen együttműködést, bár ennél konkrétabbat nem mondtak. Egy ilyen kezdeményezés elsorvadásának okaira sem kaptunk közvetlen információkat, de következtetni tudunk rájuk a sikeres kezdeményezésekről nyert információkból. Úgy gondoljuk, hogy ezekben az esetekben a vezetők maguk nem ambicionálták egy ilyen együttműködés elmélyítését. A sikeres együttműködés alapjának ugyanis az látszik, hogy egy-egy intézményben legyen legalább egy olyan személy, aki az „ügy” mellé tudja állítani a munkatársakat, vagy legalábbis egy részüket. Ez a személy – nem meglepő módon – lényegében minden esetben az intézmény vezetője. Szintén indirekt következtetés, hogy a sikertelenség mögött állhat az is, hogy a kapcsolatot kezdeményező felek között nem volt meg valamilyen személyes összhang vagy szimpátia.

A kapcsolattal rendelkező iskolák

A másik tíz intézmény esetében már beszélhetünk valamiféle határon túlnyúló, jelenleg is működő kapcsolatról, együttműködésről, de természetesen ezek az együttműködések korántsem egyformák, hanem több dimenzió mentén eltérnek egymástól. A kapcsolatok számát tekintve vannak kiterjedtebb, illetve szűkebb kapcsolati hálózatok. Létezik mélyebb, szorosabb, illetve lazább, esetleg nem is igazán „intézményesült” kapcsolattartás. Tartalmukban pedig ismét csak sokfélék lehetnek az együttműködések. Mindez természetesen nem független az együttműködések élettartamától sem, hiszen egy hosszabb múltra visszatekintő partnerség nagyobb valószínűséggel válik idővel egyre mélyebbé, sokrétűbbé, intenzívebbé.

A számszerű adatokat nézve elmondható, hogy a tíz iskola egyenletesen oszlik el a kapcsolatok számát tekintve. Négy esetben mondták egyértelműen, hogy egy intézményi kapcsolatuk van, három esetben, hogy két intézménnyel működnek együtt. Az ennél kiterjedtebb kapcsolathálózatot ugyancsak hárman mutattak fel. Jellegzetesnek az tűnik viszont, hogy abban az esetben is, ha több mint egy intézményre terjed ki a kapcsolatrendszer, van egy „kitüntetett” intézmény, amelyikkel szorosabb a kapcsolat a többihez képest.

A kapcsolatok tartalma és egyéb jellemzői

A telefonos interjúk alapján leginkább a kapcsolatok tartalmi jellegzetességeit tudjuk megragadni. Ezek a tartalmi jellemzők azonban nem függetlenek a kapcsolatok egyéb dimenzióitól sem. A kapcsolatok kiépítésének egyik legjellegzetesebb módja a „hagyományos”, évfordulóhoz kötött iskolai rendezvények, ünnepek – például szalagavató ünnepek, évfárok stb. – kölcsönös látogatása. Úgy tűnik, hogy az ilyen látogatások a kapcsolatkiépítés kezdeti – ha úgy tetszik, a „megismerkedés” szakaszára jellemző – jellegzetes formái. Mutatja ezt az a jellegzetesség, hogy eleinte csak a vezetés, vagy a tanári kar tagjainak „küldöttsége” vesz részt a látogatásokon. Ennél valamivel mélyebb kapcsolatot feltételez, ha nem csak tanárok, de diákok is részt vesznek az ünnepeken.

A kezdeti fázison túllépő kapcsolatot mutat, ha az iskolák olyan rendezvényeket szerveznek, amelyekben a partnerintézmények diáksága is aktívan részt vesz. Az ilyen rendezvények említései között két-három jellegzetes típusra ismerhetünk. Az egyik rendezvénytípus a sportversenyeké, mint például egy-egy focikupa, de többen említették a tanulmányi versenyeket is. Nyilvánvaló, hogy a sportversenyek megrendezése kisebb szakmai felkészülést igényel, évente két-három ilyen alapon szervezett találkozás tűnik tipikusnak.

Sátoraljaújhely egyik középiskolájának három testvériskolája van Szlovákiában: Bártfa, Királyhelmece és Sztrapkov (két magyar, egy szlovák). Közös rendeznek sport-, tanulmányi- és műveltségi versenyeket, szavalóversenyek. Éppen megkeresésünk idején tették az első lépéseket egy informatikai verseny szervezése irányában. Az együttműködés alapját a megkérdezett vezető szerint a személyes kapcsolatok adják.

A kapcsolatok ugyancsak jellegzetes szála a kulturális jellegű rendezvények közösségtétele, melyek szintén jellemzően valamilyen ünnephez, évfordulóhoz kötődnek. Az egyik középiskola pl. évente néhányszor találkozik Losoncon működő partnerintézményével, közös adventi kóruskoncerteket szerveznek, többen említették a történelmi évfordulókat – március 15-ét – mint közös megtartott ünnepet. A tipikus találkozási forma ezeknél az ünnepeknél „egy-egy busznyi gyerek” utaztatása, mind a két irányban.

A kapcsolatok kiépítésének másik alapját a szakmai együttműködések adják. A „szakmai” jelző kétféleképpen is értelmezhető. A szakképzéssel foglalkozó középfokú intézmények esetében az intézmény „profilját” meghatározó képzésekhez igazított partnerkeresésre, illetve -választásra utal. Egy másik lehetséges esetben a pedagógiai, módszertani munkát segítő együttműködésre utal. Az egyik sikeresen működő együttműködés éppen ilyen alapon szerveződik, egy határon túli szlovák (!) iskolával.

Szimbolikus és instrumentális értelmezések

Az együttműködéseknek azok tartalmán keresztül történő vizsgálatához fontos segítséget adnak az idevágó korábbi kutatások. Mind a kisebbségi oktatási kezdeményezések (vö. Kozma 2005), mind a határon átnyúló oktatási együttműködések (Kozma 1996) leírásában termékeny szempont a kezdeményezések, együttműködések „szimbolikus”, illetve „instrumentális” jegyeinek megfigyelése. A minket most közelebbről érintő, határon átnyúló kapcsolatok esetében a kapcsolat szimbolikus jellege arra utal, hogy az együttműködés valamiféleképpen a nemzeti identitástudat erősítését szolgálja, az instrumentális együttműködések pedig a szakmai képzésekhez kötődnek. A 90-es években végzett kutatások tanulsága egyrészt az volt, hogy ezek a típusok nem tisztán figyelhetők meg, hanem a szimbolikus és instrumentális jellemzők egyszerre vannak jelen a kapcsolatokban, az egyes esetekben különböző mértékben. Míg a keleti országrészben a szimbolikus, a nyugatiban az instrumentális elemek dominálnak (Kozma 1996).

A szimbolikus tartalmú utalásokat nem csak a nemzeti évfordulók közös ünneplésében véljük fölfedezni, bár kétségtelenül ez a fajta tevékenység utal leginkább a nemzeti identitás őrzésére. Érdekesnek találjuk, hogy az ilyen közös rendezvények kapcsán az iskolák több esetben említettek külső – kulturális – szervezeteket, például a Rákóczi Szövetséget, amelynek pályázata révén mód nyílt az iskolák találkozására, a közös ünneplésre.

A szlovákiai Szepsi magyar tannyelvű középiskolájával a 70-es évek óta ápol kapcsolatot Encs egyik vegyes profilú középiskolája. A kapcsolattartás szinte heti-havi rendszerességű, egy-egy évre előre kidolgozott programmal. Ebben szerepel sport, kikapcsolódás: közösen rendezett úszótáborok, sítáborok; kulturális, hagyományápoló rendezvények: a Rákóczi Szövetségben elnyert pályázat alapján közösen ünnepelték a határon túl március 15-ét. E két iskola tagjait már-már baráti szálak fűzik egybe. A kapcsolat az Encs és Szepsi közötti testvérvárosi kapcsolat kereteibe ágyazva működik. Az iskolának egy másik – kevésbé aktív – kapcsolata is van a kassai Márai Gimnáziummal, velük közös versenyeket rendeznek.

A szimbolikus elemek által dominált kapcsolatrendszer példázza a pásztfői középiskola esete. Noha az iskolának nincsenek megállapodásokban rögzített testvériskolai együttműködései, mégis gazdag határon túli kapcsolatrendszerrel mondhat magáénak. Több város iskolájával vannak kapcsolatai: Fülek, Rimaszombat, Ipolyság. A kapcsolatok – az intézményvezető szavai szerint – „eseményekhez, rendezvényekhez kötődnek” – vagyis egymás rendezvényeit, versenyeit látogatják. A kapcsolatok „ernyőszerkezete” a felvidéki magyarokat összefogó szervezet, a Palóc Társaság, ezen a szervezeten keresztül szoktak bekapcsolódni az ipolysági őstörténeti (régészeti) kutatásokba. Igen jellemző volt, ahogyan az iskola igazgatója többször említette Mikszáth Kálmán és Madách Imre nevét, a kapcsolatokat – így az intézményvezető – „Mikszáth neve és szellemisége köti össze”.

Pásztó ugyanakkor ráirányítja a figyelmet arra is, hogy a szimbolikus tartalmak nem csupán a nemzeti – történeti és kulturális – emlékezet ébren tartásában ragadhatók meg. Más szóval nem „csupán” a nemzeti, hanem a „regionális” identitás megőrzése is kulcsmomentum lehet a kapcsolatokban. Az identitás megőrzésének ezt az elemét pedig már „megértik” az Európai Unió – a „régiók Európájának” – hivatalnokai is. A regionális gondolat ezáltal alapja lehet uniós pályázatok sikeres elnyerésének.

Az egyik ózdi középiskola tíz éve van kapcsolatban a roznányói egészségügyi szakközépiskolával (a régió egyetlen magyar nyelvű egészségügyi szakközépiskolája). A Rákóczi Szövetség szervezésében jártak kint március 15-i ünnepségen, közös versenyeket szoktak rendezni. Egy közös EU-s pályázatot nyertek nemrégiben, amely a Gömöri régió történeti és természeti értékeinek bemutatását célozta volna. A nyertes pályázat mégsem valósulhatott meg, mivel a kinti fél önrészét nem finanszírozta meg Kassa önkormányzata. Mivel a pályázatot egyébként nagyon jóra értékelték, újra be kívánják adni, ha lehetőség nyílik rá.

Az intézmény kapcsolatai tehát példázzák egyrészt a regionális kötődésű, a régió saját hagyományaihoz kötődő együttműködéseket, s ezen belül is az inkább szimbolikus jegyeket hordozó, magyarságtudat erősítését szolgáló kapcsolat- és tevékenységrendszert.

Az „instrumentális” tartalmú kapcsolatok alapja a szakmai együttműködés. Ez elsősorban a szakképző intézményekben oktatott szakmákhoz kötött partnerségeket jelent. A szakmai jellegű partnerségek is sokfélék lehetnek. Sátoraljaújhely mezőgazdasági profilú szakképző intézményének Perbenyik (Pribenik) városának hasonló iskolájával van kapcsolata. Noha szakmai gyakorlatot nem végeznek egymás intézményében, nyílt napokon, üzemlátogatásokon való részvétel szerepel az együttműködésben. Ez az iskola egy korábban sikertelen pályázat ismételt beadását tervezi, amely a szakmatanulás fejlesztését célozza majd. Ózd közgazdasági szakközépiskolája már közös szakmai gyakorlatot is szervez losonci, ugyancsak hasonló képzési profilú iskolájával együtt, amelynek során magyar gyerekek végeznek gyakorlatot a szlovák félnél, és viszont. Az instrumentális együttműködés lehetőséget teremt arra, hogy az intézmények kilépjenek a hagyományosnak tekinthető magyar–magyar kapcsolati keretből, s nem magyar iskolákkal kezdeményezzenek együttműködést.

Egy sikeres szakmai kapcsolat bemutatása – Szécsény esete

Az iskola vegyes profilú, többcélú intézmény, amely több telephelyen működik. A tagozatok közül a szakközépiskolának van egy többéves múltra visszatekintő, határon átnyúló kapcsolata. Erről kérdeztük az iskola vezetőjét. A szakközépiskola informatikai szakmacsoportban oktat, jelenleg tervezik a 13–14. évfolyamon beindítani az informatikai alkalmazásfejlesztő képzést. Nagykürtös szlovák nyelvű szakközépiskolájával van együttműködési megállá-

podásuk. Ez az iskola kifejezetten szakképző jellegű, a szécsényi iskoláéval megegyező, informatikai szakmacsoportban képeznek diákokat, de jelenleg a profilbővítésen dolgoznak, a turizmus, idegenforgalom szakmacsoportban kívánják bővíteni a kínálatukat.

A szorosabb együttműködést a szlovák fél kezdeményezte. Az ottani igazgató – személyes ismeretség nyomán – megkereste a magyar iskola vezetését, miszerint ők a fenntartójuktól „feladatba kapták”, hogy egy határon túli intézménnyel szorosabb együttműködést alakítsanak ki. Szécsényre azért esett a választásuk, mert korábban a két intézmény között már volt némi kapcsolat, amelyet az igazgató „lightos”-nak nevezett; tulajdonképpen egymás rendezvényeinek protokolláris látogatását jelentette. Ebben lényegében csak a vezetés vett részt, a „kollégák és a gyerekek részéről ekkor nem volt még élő” a kapcsolat. Ez a megelőző – protokolláris – szakasz három-négy évig tartott. Ennek legelső lépéseiről interjúalanyunk keveset tudott – ekkor még nem ő volt az intézményvezető –, annyit azonban megjegyzett, hogy azért nem jutott előbbre a dolog, mivel az ottani igazgató nem fordított rá kellő figyelmet, energiát. A „komolyabb tárgyalások” 2008-ban kezdődtek, amikor a kinti félnél is igazgatóváltás történt.

A magyar felet több körülmény motiválta abban, hogy pozitívan reagáljon a megkeresésre. Az egyik ilyen a már említett hasonló szakmai profil volt, ami alapja annak, hogy a két iskola „sokat tud egymástól tanulni”. Érdekes módon a másik motívum éppen az volt, hogy egy nem magyar iskoláról volt szó. Erről így beszélt az igazgató:

„Én úgy gondolom, hogy a nagypolitikával ellentétben itt a kis emberek tudnak valamit tenni a jó szomszédságért, s nekem az kifejezetten fontos volt, hogy egy szlovák iskola, szlovák igazgatóval, aki fontosnak tartja, hogy itt a határ másik oldalán keressen magának olyan iskolát, amivel napi kapcsolatban lehet együtt, és segíthetjük egymást. Mert a problémáink azért nagyjából hasonlóak.”

Az együttműködés legfőképpen a nyelvtanításra irányul, s több rétege van. Az egyik réteg a diákok közötti személyes kapcsolatok kialakítása. Ennek igen érdekes módját választották az iskolák. A programban részt vevő osztályok diákjai a szlovák fél diákjai közül levelezőtársakat kaptak, akikkel elektronikus levelezés segítségével tartják a kapcsolatot. A magyar és szlovák gyerekek angol, illetve német nyelven leveleznek, „csevegnek” az internet segítségével. Jelenleg ez a kilencedik és tizedik évfolyam két-két osztályát érinti.

Ennek nyomán a kezdeti protokoll jellegű látogatások kezdtek kiszélesedni. Azon kívül, hogy a tanári kar tagjai kölcsönösen látogatják egymás ünnepi rendezvényeit (szalagavatók, ballagások), a magyar iskola rajztanárának festménykiállítása volt a szlovák iskolában. Elindultak a tanulói ismerkedések is, itt a közös sportrendezvényt említette az igazgató. Ezen kívül például a kintiek egynapos síelési lehetőséget szerveztek a magyar fél számára.

Az együttműködés másik rétege szintén az idegen nyelvek oktatásához fűződik, de már konkrétan szakmai jelleget ölt. Egy évvel ezelőtt indult az a projekt, amely egymás tanítási módszereinek megismerésére, kölcsönös kicserélésére irányul. Ez elsősorban az

idegen nyelveket – az angolt és a németet – érinti, de tervezik, hogy az informatikai oktatásban is hasonló munkába kezdenek. A nyelvet oktató kollégák már látogatták egymás óráit (hospitálások), s most kezdődik az a szakasz, amelyben már egymás iskolájában is tanítanak majd a kollégák: ezt a magyarországi tanárok kezdik, Szlovákiában, majd a kinti tanárok jönnek Magyarországra. A „csereprogramot” a tapasztalatok közös megbeszélése követi. A program remélt célja az oktatás módszereinek modernizálása. Az informatika oktatásában tervezett hasonló programban a tervek szerint azok a kollégák vesznek majd részt, akik angolul tudnak. Itt tehát szintén nem a magyar vagy a szlovák nyelv esetleges közös ismeretére alapozódik az együttműködés.

A két intézmény vezetője többször találkozott annak érdekében, hogy kitalálják, melyik lehetne az együttműködés fő területe. Fontos szempont volt a „megvalósíthatóság”, éppen ezért például a közös táborok szervezését – ami szintén fölmerült – egyelőre elvetették.

Az együttműködés legfőbb hasznának az igazgató a „kollégák egymás módszertani megsegítését” nevezte, ami végső soron az oktatás minőségének javulásához vezet, de kitért a lehetséges eredmények másik dimenziójára is.

„A szlovák kollégák mondták, hogy nekik ez nagyon jó lehetőség, mert úgy gondolják, hogy azért mi a nyelvtanítás terén előbbre járunk módszertani szempontból, bár az adatok nem ezt igazolják nyelvtudás szempontjából. De én a nagyobb hasznának azt tartanám, hogyha a tanulók között válna olyan élővé a kapcsolat, amivel az európaiság... amivel az egymás elfogadása megindulhatna.” „Nézzé, én itt élek a határ mentén. Most szépihathatnánk a dolgot, azért még mindig bennünk van egyfajta ellenérzés oda-vissza, szlovákok és magyarok között. Ha ezen a fiatalok túl tudnak lépni, akkor történhet valami nagyon fontos dolog ebben a kérdésben.”

Ez a megjegyzés, a korábban a partnerkiválasztásra vonatkozó megjegyzéssel együtt indirekt módon, de jól érzékelhetően utal a magyar–szlovák nemzeti ellentétekre. A határ közelében élők számára azonban az együttélés a mindennapok valóságát jelenti, ennél fogva a kapcsolatok ilyen fajta lehetséges hozadékai tipikusan a magyar–szlovák határ térségében jelenhetnek meg célként. E szemléletváltás letéteményeseinek pedig a fiatalok tűnnek, akikben a személyes élmények, tapasztalatok nyomán indulhat el a változás.

A szakmai profil hasonlóságán kívül a két iskola problémáinak hasonlóságára utalt az igazgató, mint a kapcsolatot megalapozó körülményre. Ilyen közös problémák a csökkenő gyereklétszám, az oktatás finanszírozásának nehézségei. Ezek mellett a két iskola tanulóinak „neveltségi szintje és képességeik” is hasonlóknak tűnnek az igazgató szerint. Ugyanazokkal a problémákkal kell megküzdeniük, a gyerekek magatartása, tanuláshoz való hozzáállása terén is. Ebből fakadóan „változtatni kell azokon a hagyományos tanítási módszereken, amelyeket eddig próbáltunk alkalmazni”. A tanulói problémák megoldásához például egymás

pedagógiai programjait, házirendjét, értékelési módszereit is tanulmányozzák. A kollégák ugyanúgy „továbbképzésről továbbképzésre járnak”, s ugyanúgy egyre kevesebb idő jut az oktatásra. A kapcsolatok a kollégák között is egyre szebben alakulnak.

Az együttműködés lehetőségét a diákok és a kollégák is örömmel fogadták, ennek elősegítésére az együttműködés konkrét beindítása előtt személyes találkozást szerveztek. A gyerekek maguk jelentkeztek, hogy szeretnének e-mail címetek kapni.

A gyerekek levelezési programja osztályok szintjén szerveződik, ennél fogva az osztályfőnökök koordinálják. A program eredményességéről egyelőre nincsenek visszajelzések, mivel a tanév elején indult; tervezik, hogy a tanév végén összegyűjtik a tapasztalatokat, s áttekintik, hogy a jövőben milyen módon folytatódhat a program.

Korábban szóltunk a kapcsolatok leírását, elemzését segítő – szimbolikus/instrumentális – fogalompár felhasználhatóságáról. E kétfajta beszéd- vagy inkább gondolkodásmód érdekes keveredését láthatjuk. A szakmai hozadék – mint egyfajta racionális érdek – hangsúlyozása mindenképpen az instrumentális szférába tartozik. Az európaiság emlegetése viszont megítélésünk szerint nem nevezhető vagy szimbolikus, vagy instrumentális motívumnak, hanem a kettő egymásba játszását hordozza, hiszen az európai dimenzió beemelése az oktatásba deklarált oktatáspolitikai célkitűzés. Ugyanakkor a szlovák–magyar viszonyban erős szimbolikus tartalmat hordoz, a két nép egymás ellen irányuló hagyományos ellentétének lehetséges feloldására utal. Úgy tűnik tehát, hogy az instrumentális célkijelölés (szakmai együttműködés) szimbolikus tartalommal való megtöltése tipikusan egy hagyományosan nemzeti ellentétekkel sújtott vidéken lehet alapja a határon átnyúló kapcsolatoknak.

Az együttműködés életben tartásának legfőbb szereplői mindkét fél részéről az igazgatóhelyettesek. Rájuk hárulnak leginkább az együttműködéshez kötődő többletmunkák, mint például a látogatások megszervezése, információcsere, de az intézményvezetők egymással is rendszeres kapcsolatban vannak. Az igazgató szerint ez havonta néhány órányi pluszmunkát jelent (a konkrét találkozásokat nem számítva.) A költségekről szólva az igazgató a kiutazó gyerekek útiköltségét, a közös programokra szánt, illetve a kiutazó kollégák helyettesítéséhez szükséges költségeket említette, ami szerinte néhány százezer forintos tételt tesz ki évente. Az oktatáspolitikai közegre nézve az igazgató úgy tartja, nem az országos, hanem a helyi viszonyokon, a fenntartónak az effajta kapcsolatokhoz való hozzáállásán múlik az együttműködés léte.

A jövőt illetően az igazgató derűlátó. A kétéves tapasztalatok alapján úgy gondolja, hogy hosszabb távon is életképes a kapcsolat. A legfőbb akadályozó körülménynek az idő hiányát tartja az igazgató. Az utóbbi időben megnövekedett munkaterhelés következtében úgy tűnik, egyre kevesebb időt tudnak a személyes kapcsolatok ápolására szánni, márpedig a személyes találkozásokat (a telefonálások helyett) kulcsfontosságúnak tartja az együttműködés életben tartásában. (Jelen esettanulmány alapjául szolgáló interjú készítése napján az igazgatónak három kérdőívet kellett kitöltenie, különböző EU-s pályázatokban vesznek részt, ezek jelentik a megnövekedett terhelést.) A jövőt illetően az együttműködés kiszélesítése érdekében tervezik, hogy közösen pályáznak a szlovák féllel – a Comenius programban.

Együttműködések a felsőoktatásban

A kapcsolatok kezdete, fejlődése

A megkérdezett egyetemek határ menti kapcsolatainak alakulása nagyon hasonló képet mutat: a 90-es évek elején megélénkülő nemzetközi kapcsolatok egy része eleve egyértelműen a határon túli magyar kisebbségek intézményei (próbálkozásai), illetve azon intézmények felé fordultak, ahol volt magyar nyelvű oktatás. A kapcsolatfelvétel oka és célja főként a határ túloldalán éppen szerveződő kisebbségi felsőoktatási intézmények megsegítése volt. Ebben a térségben a Bessenyei György Tanárképző Főiskola (Nyíregyháza), a Szarvasi Tanítóképző Főiskola, a Debreceni Egyetem Nyíregyházi Főiskolai Kara és a Miskolci Egyetem játszották a legfontosabb szerepet. A kihelyezett tagozatok működtetéséhez, az újonnan induló szakok színvonalának biztosításához a magyarországi vendégtanárok ingázása mindennapos jelenség volt a 90-es évek elején. Például Ukrajnában az 1992-es nemzeti kisebbségekről szóló törvény, amely minden nemzeti kisebbség számára biztosította a kulturális autonómiát, vagyis a nemzeti kisebbség anyanyelvhasználatát, az anyanyelven folytatott iskoláztatást, lehetővé tette, hogy 1993-tól a Bessenyei György Tanárképző Főiskola speciális képzéseket, ún. kihelyezett tagozatokat működtessen a mai beregszászi II. Rákóczi Ferenc Tanítóképző Főiskola 1996-os megalapításáig. A nyíregyházi Egészségügyi Kar a nagyváradi Sulyok István Református Főiskolával, illetve az Ungvári Egyetemmel vette fel a kapcsolatot ugyancsak szakmai segítségnyújtás céljából.

Legtöbbször ezek a kapcsolatok fejlődtek aztán tovább az évek folyamán. A határ menti intézményekkel való kapcsolatfelvétel másik hullámát az Erasmus, Socrates-programok beindítása jelentette. Az oktatói és hallgatói mobilitást célul kitűző programok révén régebbi esetleg közben „ellaposodott” kapcsolatok élénkültek meg, újak kötöttek és váltak további kapcsolatok kiindulási pontjává. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának és a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem kapcsolatának alapját is az egyetemek között fennálló Erasmus-kapcsolatok adják. Még ezeknél az Erasmus-kapcsolatoknál is sokszor vezérlő szempont, hogy jelentős az illető határ menti egyetemen a magyar hallgatók száma, s hogy magyar nyelven is folyik oktatás. Ez a későbbiekben Erasmus-kapcsolatra vágyó diákok helyzetét könnyíti meg ugyanis, akik így tulajdonképpen idegen nyelv ismerete nélkül, anyanyelvükön tudnak nemzetközi programban részt venni.

A meglévő kapcsolatok továbbfejlődésében két alapvető motívumot fedeztünk fel: egyrészt a kontaktszemélyek elhivatottságát, másrészt az EU által kiírt nagy, nemzetközi együttműködési pályázatokat. Minden interjúalanyunk arról számolt be, hogy a kapcsolat kiépítésénél talán fontosabb dolog annak életben tartása, s míg a kapcsolat hivatalos kiépítése inkább a kar, szak vezetőinek feladata, addig az életben tartás egy-egy lelkes kollégán múlik (aki természetesen lehet maga a dékán is, mint pl. a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara esetében). A kapcsolatok mozgatórugói tehát mindenképpen elhivatott, a másság iránt nyitott szakemberek, akiket érdekel a határ túloldalán folyó kutatás, élet.

„A kapcsolattartásnál az igazi nagy előny az, ha vannak fix személyek, akik ezeket szervezik, koordinálják, minden partner arra törekszik, hogy minden intézményben legyen egy ilyen személy, mert akkor lehet tudni, kihez kell fordulni, egy közös program szervezésében kivel lehet együttműködni. Ugyanez a hátránya is, mert ha egy ember kiesik bármi oknál fogva, akkor keresni kell valaki mást, aki ezt átveszi. Itt pedig nagyon sokszor személyes és egyéni motivációk is szerepet játszanak abban, ha valaki ezt szívesen csinálja (mert pl. van ungvári kötődése). Ezt munkaköri kötelességből nem nagyon lehet kiadni, hogy ezt valaki kötelező jelleggel koordinálja, szervezze.”

A hozzáállás, az érzelmi kötődés, a másik intézményhez, városhoz kötődő közvetlen vagy közvetett érzelmi szálak alapvetően befolyásolják a kapcsolat minőségét. Közvetlen érzelmi szálakra gondolunk akkor, amikor valamelyik oktatónak, kapcsolattartónak személyes családi, származási kötődése van a határon túli városhoz vagy kultúrához. A határon túli magyarok esete ilyen szempontból nem kérdéses érzelmi szál, még akkor sem, ha az illető „csak” félig vallja magát magyarnak:

„Illetve volt még egy dolog, ami talán kevésbé tudományos szempont, hogy akivel mi felvettük a kapcsolatot, ő félig szlovák, félig magyar, a szlovák mellett kitűnően beszél magyarul is. Ilyen módon őt, ha úgy tetszik, érzelmi szálak is fűzik Magyarországhoz.”

De a kapcsolatokat nem csak létrehozni, hanem működtetni is kell, akár csak egy családi vagy baráti kapcsolat esetében. Tehát akkor működhet a kapcsolat, ha a kapcsolatért felelős személy felvállalja az ezzel járó plusz munkát, „ha valaki nem sajnálja az időt és az energiát, és szívügyének érzi, akkor működőképes lesz. Különben nem.” Az itt tárgyalt kapcsolatok mind-egyikének éppen az egyik kulcsa a témával foglalkozó kollégák megfelelő hozzáállása. Végző soron tehát az emberi, személyes hozzáállás a főszerep.

„Az, hogy a kutatási projekt jól működjön, nyilván nem csak egy ember függvénye. De hogy egyáltalán a kapcsolatot folyamatosan ápoljuk, az egy vagy két emberen múlik, aki erre időt szán, és aki a többieket mozgatja. ... Arról nem is beszélve, hogy minden ilyen kapcsolatnak van hivatalos menete, papírokat kitölteni, stb. Ha pályázunk, kell egy projektfelelősnek lennie, aki az adminisztratív teendőket elvégzi. Tehát nem elég megírni Gömör megye történetét, hanem amikor pályázni kell, jelentést kell írni, be kell adni angolul, elektronikusan, papír alapon, akkor ezt valaki megcsinálja. Tehát kell minden ilyen együttműködésnél egy olyan kontaktszemély, aki ezt felvállalja.”

Közvetett érzelmi szálakra gondolunk akkor, amikor egy kolléga kutatási területe éppen a szomszédos ország, vagy annak egy meghatározott személye, történelmi eseménye: a ME BTK történésze Bél Mátyás személyét kutatja, s a kinti történelem szakon ugyancsak van ilyen kutató – éppen az, aki a magyarországi partnereket fogadta a látogatásuk alkalmával.

A nemzetközi pályázatok nagyon nagy erővel hajtják előre az együttműködéseket. A pályázati együttműködések előkészítő szakaszában inkább a vezetők vesznek részt, ekkor mindennapos a telefonos beszélgetés, elektronikus levelezés. A végrehajtási szakasz viszont már az oktatókra, hallgatókra ró nagyobb terhet, s számukra biztosít vissza nem térő lehetőségeket.

„Egy speciális programban dolgozunk együtt szlovákiai partnerintézménnyel, amely egy konkrét képzés megvalósítását jelenti. 2005-től dolgozunk egy nemzetközi konzorciumban, amely 9 ország együttműködésével egy közös európai mesterképzést dolgoz ki a szociális munka területén. Ebben működik velünk együtt a Trnovai (Nagyszombati) Egyetem. A közeljövőben indítjuk mi is, és a szlovákok is.”

A kapcsolatok tartalma

Mint azt az előzőekben már érintettük, a határ menti együttműködések legnagyobb részét hallgató- és oktatócserék teszik ki. Ezek mellett azonban igen fontos szerepet játszanak a közös konferenciák, workshopok, kutatások, amiktől publikációkon kívül szakdolgozatok, TDK- és doktori dolgozatok megszületését is várják. Ugyancsak érdekes a Miskolci Egyetem történészeinek kezdeményezése, akik saját kari kiadványukba (Kari Tudományos Közlemények) kértek a beszercebányaiaktól egy tagot a kiadvány szerkesztőbizottságába, s ez a kérés a másik oldalról is ugyanígy fennáll. Ezzel a kar periodikája nemzetközivé válna, illetve „oda-vissza” publikálási lehetőséget jelentene a feleknek.

A tudományos együttműködés jó példája a miskolciaké.

A miskolci és a beszercebányai intézmények kutatási téren egy olyan nemzetközi tudományos pályázat keretében kívánnak együttműködni, ahol egy-egy cseh, szlovák és lengyel egyetem kutatói is részt vesznek a magyar félen kívül. A kutatási témák három problémakörhöz kapcsolódnak:

– *Az egyik a Két kultúra határán címet viselő tematikus egység a négy ország térségének a Kelet és Nyugat metszéspontjában való fekvésének problémájára koncentrál. Foglalkozik a gazdasági, geopolitikai aspektusokkal, mint pl. az úthálózat fejlődése, árucseré, etnikumok mobilitása, kulturális kötődések.*

– A másik kutatási kör a „szomszédképről”, a nemzeti sztereotípiák kialakulásáról, változásairól, ennek a modern propagandát érintő aspektusairól szól.

– A harmadik tematikus egység pedig a különféle totalitárius rendszerek megjelenése különböző országokban. A közös történelmi kutatás fókuszában tehát általánosan megfogalmazva a közös történelmi múlt áll. A közös pályázat tehát közös kutatásokhoz, közös publikációkhoz vezet. Ez a nagyobb projekt 2012-ben kezdődik, addig az előkészítő munkálatok folynak.

Tapasztalataink szerint a vendégelőadók meghívása esetleges, inkább a kapcsolatok első fázisaiban jellemző, illetve egy-egy közös projekthez kötődik. A nyíregyházi Egészségügyi Kar pl. ennek a fajta kapcsolattartásnak a teljes elapadásáról számolt be (itt lassan húszéves kapcsolatokról van szó), a miskolciak viszont fontosnak tartják ennek a kapcsolattartási formának a propagálását (itt sokkal fiatalabb a kapcsolat).

Egymás kutatásainak segítése akár a rendelkezésre álló információk rendelkezésre bocsátása, akár más intézményekkel való kapcsolatfelvétel, az oda való bejutás (pl. szlovákiai levéltárba) megszervezése révén ugyancsak fontos eleme a kapcsolatoknak. Ez egyúttal azt is jelzi, főleg ha a nagypolitika csatározásaira gondolunk, mondjuk Magyarország és Szlovákia tekintetében, hogy egyetemi, kutatói szintre nem jutnak be ezek az ellenségeskedések.

„Miközben politikai szinten Szlovákia és Magyarország állandóan bombázza egymást, aközben a szlovák kollégákkal egyetem és egyetem gond nélkül tud együttműködni. (...) Általában az egyetemi élet ki szokott maradni az ilyen szintű politikai csatározásokból, nincsenek ugyanis aktuálpolitikai érdekek benne.” (Az interjúalanyunkkal kapcsolatban viszont itt meg kell jegyeznünk, hogy mikor itt szlovákokat emleget, szlovákiai magyarokra gondol.)

Célok és motivációk

A határ menti együttműködések a hallgatók, oktatók, illetve az intézmény fejlődése szempontjából is egyértelműen pozitív hatásúnak és hasznosnak tartották interjúalanyaink, s magának a kapcsolatépítésnek, kapcsolattartásnak is ez volt a célja. A hallgatók szempontjából azért fontosak ezek a kapcsolatok, mert ilyenképpen úgy tudnak egy-egy nemzetközi kutatáshoz, hálózathoz csatlakozni, hogy közben anyanyelvüket használják, ugyanakkor a távolság csekélysége miatt anyagilag sem annyira megerőltetőek a határ menti utazások. Az intézményeknek pedig láthatóan céljuk, hogy hallgatóik közül minél többen tegyenek szert külföldi tapasztalatra, mert ez készségeiket, képességeiket, egész személyiségüket fejleszt-

ti. Az oktatók szempontjából a határ menti kapcsolattartás kutatásokat, konferenciákat, publikációkat jelenthet, előnyöket a tudományos előmenetel szempontjából, ugyanakkor a külföldi szereplések, kooperációk magának az intézménynek is presztízst hoznak.

„Egyrészt önmagában, ha bizonyos kutatások nemzetközivé válnak, ez növeli az értéküket, noha a történettudományban nincsenek impakt faktorok. Másrészt, ha hallgatókat tudunk bevonni akár ebbe a projektbe, akár az Erasmuson keresztül a kilátogatásba, azt is mindenképpen hozzáadni kell tekinteni. Illetve, ha ez a projekt (egy olyan nemzetközi projektről van szó, melyet épp látogatásunkkor kezdtek szervezni) eredményes lesz, az együttműködésen túl ez meg is fog jelenni. S azért az nem mindegy, hogy csak magyar történészeknek, magyar közönségnek, magyar nyelven, vagy egy két- vagy háromnyelvű kiadványban történik meg. Ez eleve növelheti a kollégák ismertségét, az intézmény rangját.”

A társintézmények megválasztásával kapcsolatban találtunk is interjúalanyaink mondatai között olyan kijelentéseket, amelyek kifejezetten az intézmény érdekeit, pl. a nemzetközi ranglistákon való előrébb lépést emelik ki egy-egy határ menti intézmény megkeresésekor.

„A magyar felsőoktatás sokszor – mint ahogyan a magyar történelem is – ilyen köldöknéző. Sokan gondolják magukról, hogy nagyon nagyszerűek vagyunk, csak a világ nem tud ró-lunk. S én azt látom például a Grazi Egyetemen, hogy ott sokkal élénkebbek a nemzetközi kapcsolatok. Nem csak szerződéskötés szintjén, hanem tartalommal megtöltve, közös projektekkel. Ha a magyar felsőoktatás jobban fel akar zárkózni a nálunk különböző listákon előkelőbb helyeken szereplő egyetemekhez, akkor ez nemzetközi kapcsolatok nélkül nem megy.”

Két tudatos szempontot véltünk felfedezni az intézményválasztáskor: egy szimbolikus-történelmi szempontot és egy pragmatistát. Ezek a szempontok viszont általában közösen jelentkeznek és hatnak, minden intézményi partnerkapcsolatban találunk szimbolikus és pragmatikus szempontokat is. Mégis álljon itt az elsöre példaként Miskolc és Selmecebánya esete, a másodikra pedig Nyíregyháza és Nagyvárad/Ungvár esete.

Selmecebányát több ok miatt választották partnerül. Felvidék mellett az szólt, hogy Miskolc a Selmecebányai Bányászati Akadémia egyik jogutód intézménye, ami tehát az együttműködésnek történelmi alapot teremtett. Segítette a döntést, hogy az intézmények között már volt Erasmus-kapcsolat. A Bél Mátyás Egyetem választásában szimbolikus jellegűnek nevezte az interjúalany azt a körülményt, hogy van olyan kolléga, aki Bél Mátyás személyét kutatja, s a kinti történelem szakon ugyancsak van ilyen kutató – éppen az, aki a magyarokat fogadta a látogatásuk alkalmával.

A Nyíregyházi Egészségügyi Kar estében azért esett Nagyváradra, illetve Ungvárra a választás, mert ott találtak saját szakjainak megfelelő képzéseket, könnyen megközelíthetőnek ítélték, és a kommunikáció is könnyű volt. Ez utóbbi azért is volt nagyon fontos (és mind a mai napig az), mert úgy tűnik, a vezetőség nagyon is tisztában van hallgatói idegen nyelv-ismeretével, illetve annak hiányosságaival, a nemzetközi együttműködéseknel pedig elengedhetetlen vagy a másik nemzet nyelvének, vagy egy közvetítő nyelvnek az ismerete. Ez a határon túli magyar intézményekben pedig nem jelent problémát.

Ugyancsak pragmatista szempontú intézményválasztásnak találjuk azt a motivációt, amelynek a háttérében az egyenlő partner keresése áll. Az „egy vidéki, »hátrányos helyzetű« intézménynek könnyebb hasonló intézmények révén »nemzetközivé« válnia” elve sok mindent elmond az intézmények önértékeléséről, önképéről is. A magyarországi vidéki intézmények hasonló méretű, kapacitású, presztízsű intézményt keresnek, mint amilyenek ők maguk. Így számíthatnak ugyanis valódi kooperációra, vagy egyfajta funkció-, munkamegosztásra.

A pragmatizmus egyértelmű megjelenése a földrajzi közelség emlegetése: „nemcsak megtalálni, de működtetni, »kitölteni« is könnyebb egy ilyen kapcsolatot, ha közel van a partner-intézmény.”

Az intézményi stratégiákat mindkét oldalról a kooperáció jellemzi, egymás tevékenységeinek kiegészítése, pl. az indítandó, illetve a már beindított mesterszakokat, vagy a különböző szolgáltatásokat illetően.

Egy Nyíregyházán szervezendő konferencián a szociális szolgáltató intézmények vezetői jönnének össze a határ mentéről (Szlovákia, Ukrajna, Románia). A cél, hogy megpróbálják átnézni, ki milyen szolgáltatást nyújt, milyen erőforrásokkal rendelkezik, és hogy lehetne ezeket a határ mentén összehangolni, közös standardokat kidolgozni.

Láthatjuk, hogy nemcsak a felsőoktatási intézmények, de más szervezetek is bekapcsolódnak a határközi együttműködésekbe, ezáltal biztosítva a régió igényeinek egyre teljesebb kielégítését. A felsőoktatási intézmények kiépülő határközi kapcsolathálózatuk révén közvetetten a régió fejlődésének motorjaivá válhatnak.

Igények, akadályok, lehetőségek

A kapcsolatok helyenként húsz éve, valamint a közben megvalósult programok azt mutatják, hogy mind a hallgatók, mind az oktatók részéről van igény a határközi együttműködésekre.

A fentebb említett intézményi hasonlóságok viszont hasonló gondokkal való szembenézést is jelentenek, amelyeket közösen talán jobban át lehet hidalni. Gondolunk itt az intézmények periférikus helyzetére (földrajzi és státus szempontjából egyaránt), költségvetési, anyagi gondjaira, az információáramlás nehézségeire.

Ami számunkra előny, az bizonyára számukra is az, s ezt felmérték. És még valami, ami talán közös a két intézményben, és ezt ők is érzik, meg mi is érezzük. Hogy akármennyire jelentős Besztercebánya – ahogy mondtam, harmadik legnagyobb városa Szlovákiának –, ők is minden hátrányát érzik a vidéki felsőoktatási intézményi létnek, éppúgy, ahogyan mi is. Eleve más lehetőségei vannak Magyarországon is egy fővárosi intézménynek.”

A sokat emlegetett finanszírozási gondok mellett legmarkánsabban a partnerintézmény „korlátozott lehetőségei” jelennek meg, ami azt jelenti, hogy nem küldhet egyik intézmény sem a meghatározottnál nagyobb számú hallgatót cserediákként vagy gyakorlatot végezni.

Más típusú akadályokról igazából nem számolnak be az intézmények. Az ukrainai felsőoktatási intézményekkel való kapcsolattartás tűnik kissé nehezebbnek, de azt is leleményesen megoldják a határon túli kollégák (a beregszásziak pl. naponta járnak át a postájukért).

A lehetőségek, előnyök felsorolásánál azt láthatjuk, hogy a pragmatista intézményválasztási motívumok hogyan változnak át előnnyé: a földrajzi közelség, a nyelvi azonosság. Sokkal nagyobb a lehetőségek, mint az akadályok köre.

Az egyetemnek körülbelül nyolcvan-kilencven Erasmus-kapcsolata van a világban. Nemcsak megtalálni, de működtetni, „kitölteni” is könnyebb egy ilyen kapcsolatot, ha közel van a partnerintézmény.

A jelen oktatáspolitikai döntései (pl. az Európai Felsőoktatási Térség kialakításának törekvése) inkább segítik, mint gátolják a kapcsolattartást. Az EU által kiírt pályázatok is segítik ezeket a határközi együttműködéseket. Minden megkérdezett intézmény beszámolt már megnyert, befejezett és épp most induló, kezdeti, tervezési fázisban lévő határ menti pályázatról. Az uniós pályázatok (CBC) ugyanis épp ezeket a periférián, határszélen működő intézményeket támogatják, amelyeket mi kutattunk. Nem elhanyagolandó szempont az a terület sem, ahol az együttműködés megvalósul; a társadalomtudományok, szociális ellátás területén ugyanis semmilyen hátránnyal nem jár az, ha nem központi (fővárosi) intézmények dolgoznak együtt.

Sajátos igényként merül fel a határ közelében elhelyezkedő felsőoktatási intézmények esetében a határon túli magyar felsőoktatás hiányosságainak pótlása. Határon túli hallgatók mindkét intézményben vannak, de a számuk nem túl magas, csökkenő tendenciát mutat. Sokan érdeklődnek a beinduló mesterszakok iránt, de az adminisztratív kérdésekre az illetékesek, maguk az egyetemek sokszor nem tudják a választ. Egyik interjúalanyunk láthatóan épp ezt a kérdést boncolgatva jutott el arra a következtetésre, hogy a határon túli tanulók számára egy olyan kezdőcsomagot kellene készíteni, ami összegyűjti mindazokat az információkat, amelyek most szanaszét hevernek.

Hatások

A határközi kapcsolatok hatásait tekintve interjúalanyaink inkább bizakodóak, mint pesszimizisták. A szakoktól függően két különböző szférában látják az együttműködési programok pozitív hatását az intézmények. Egyrészt a civil szférában fedezik fel azokat az új, nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkező szervezeteket, amelyeknek volt és jelenlegi hallgatóik, oktatóik a tagjai, másrészt a közvélemény előítéleteinek csökkenését remélik munkájuktól.

„Mindenki tudja, hogy hosszú időn keresztül a határon túli egyetemeken való kutatás meg a levéltárakban való kutatás azért nem volt problémamentes. Mindenhol még most sem az, hiszen például Kárpátalján kutatni még ma sem egyszerű, Romániában sem, de ott már lényegesen javult a helyzet. Tehát, ha van egy ilyen közös kutatás, önmagában ez a nagypolitika szintjén lehet, hogy nem változtat, de legalább a partnerek között ezek a feszültségek oldódhatnak. Egy ilyen kutatás pontosan a történelem szempontjából is más megvilágításba helyezhet dolgokat.”

Az együttműködés, mint jó példa, a tudományos közegben mindenképpen hatni fog az interjúalany szerint, politikai közegben való hatását tekintve már nem feltétlenül optimista.

„Nem gondolom, hogy egy ilyen közös kutatás mindent megváltoztat, de hogyha valamit segít, a semminél az is több.”

ÖSSZEZÉS

Sem a közoktatásban, sem a felsőoktatásban nem lehet általános tendenciákat megfogalmazni az északi határ keleti részén. A kapcsolatok, együttműködések mindkét oldalról ritkán szorítóznak csak a határ menti intézményekre, sokkal inkább szakmai indíttatások állnak az intézmény-, partnerválasztás háttérében, amit közben árnyalnak a történelmi hagyományok hatására létrejövő szimbolikus választások. A határ menti oktatási együttműködések sikeressége vagy sikertelensége jellemzően az intézmények humán erőforrásától függ. Egyrészt attól, hogy mennyire nyitottak az új kapcsolatok, a tanulás más formái és általában a másság iránt, másrészt attól, hogy mennyire elkötelezettek a vállalt feladat iránt. A különféle uniós pályázatok legtöbbször indítómotorként funkcionálnak két vagy több intézmény együttműködésében. A partnerkapcsolat különböző uniós pénzek lehívása végett jön létre, majd a partnerek által befektetett energia hatására olyan eredmények születnek, amelyek újabb és újabb projektek tervezésére buzdítják a résztvevőket. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a projektek elérték céljukat, a határsávok összetartozását kapsokként erősítik.

BIBLIOGRÁFIA

- BARANYI BÉLA – BALCSÓK ISTVÁN (2004): *Határ menti együttműködés és foglalkoztatás. Kelet-magyarországi helyzetkép*. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Műhelytanulmányok, 2004/20, Budapest.
- HARDI TAMÁS – TÓTH KÁROLY (2009): *Határaink mentén*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- FORRAY KATALIN – HÍVES TAMÁS (2004): *A szakképzési rendszer szerkezeti és területi átalakulása (1990–2000)*, Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN – KOZMA TAMÁS (1999): *Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitiká*. Educatio Füzetek, Oktatókutató Intézet, Budapest.
- IMRE ANNA (1996): *Határmenti együttműködés az oktatásügyben*. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- KAISER TAMÁS (2006): *A horizontális europaizáció és a határ menti együttműködések*. In: Kaiser Tamás (szerk.) (2006): *Hidak vagy sorompók? A határon átvívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban*. Új Mandátum, Budapest, 2006, pp. 7–41.
- KOZMA TAMÁS (1992): *Határmenti régiók együttműködése az oktatásban*. In Forray – Pribersky (szerk.): *A határmenti együttműködés és az oktatás / Grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Bildung*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 18–24 p.
- KOZMA TAMÁS (1996): *Településhálózat és iskolarendszer*. In: Educatio 1996/II. (Iskolaszervezet. Szerk. Lukács Péter.) Oktatókutató Intézet. Budapest, pp. 248–259.
- KOZMA TAMÁS (2005): *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2005.
- KOZMA TAMÁS ÉS MUNKATÁRSAI (2002): *Határokon innen, határokon túl*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- NEMES NAGY JÓZSEF (1998): *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember–Település–Régió sorozat, Budapest.
- OKTATÁSI-STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 2009
- RADÁCSI IMRE (2005): *Regionális együttműködések a határmentén*. Egy magyar–szlovák határ menti térség esete. In: *Kisebbségkutatás 2005/1*. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa/kk_2005_01/cikk.php?id=908
- RECHNITZER JÁNOS (1993): *Innovációs pontok és zónák, változási irányok a térszerkezetben*. Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SOÓS EDIT (2006): *A megreformált Lisszaboni stratégia és az eurorégiók*. In: Kaiser Tamás (szerk.) (2006): *Hidak vagy sorompók? A határon átvívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban*. Új Mandátum, Budapest, 2006, pp. 143–177.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (2008): *A Partium régió esélyei a csatlakozás után*. Kézirat.
- TÓTH J. – CSATÁRI B. (1983): *Az Alföld határ menti területeinek vizsgálata*. Területi Kutatások 6. 1983. pp. 78–92.